

О. Печений, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Проблеми спільної сумісної власності подружжя у ракурсі спадкування

Спільна власність, яка характеризується множинністю суб'єктів при єдності об'єкта є специфічним правовим феноменом, що досить часто зустрічається на практиці. Множинність суб'єктів на стороні власника істотно впливає на специфіку відносин спільної власності, як на відносини між співвласниками, так і на відносини самих співвласників із третіми особами. Загальні положення про право власності, його виникнення і припинення повною мірою застосовуються і до спільної власності. Однак це у свою чергу не виключає існування цілої низки спеціальних правил, що «відтіняють» специфіку відносин спільної власності. Водночас не можна повністю «усамостійнити» спільну власність, як зазначив Є. О. Суханов, «общая собственность является особым юридическим способом закрепления одновременной принадлежности материальных благ не одному, а нескольким вполне самостоятельным лицам»¹, інакше кажучи, спільна власність не є особливим видом власності².

Тенденцією розвитку законодавства на сучасному етапі слід визнати розширення кола випадків виникнення відносин спільної власності. Це обумовлено включенням у цивільний оборот речей, правочини з якими за радянських часів не дозволялись або істотно обмежувались (земля, нерухоме майно, майнові комплекси тощо), поширенням договірної регулювання (із можливістю встановлення режиму спільної власності) на сфери, для яких договори раніше вважались інструментально неприйнятними. Перший випадок може бути проілюстровано виникненням спільної власності у випадку приватизації житла, при створенні об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, створенні та функціонуванні інших житлових і нежитлових майнових комплексів³.

¹ Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / Е. А. Суханов. – М., 1991. – С. 165.

² Див.: Генкин Д. М. Право собственности в СССР / Д. М. Генкин. – М., 1961. – С. 148.

³ Печений О. П. Майнові комплекси в системі об'єктів нерухомого майна / О. П. Печений // Укр. комерційне право. – 2009. – № 9. – С. 27–36.

Прикладом виникнення спільної власності внаслідок розширення меж договірною регулювання може бути названа конструкція ст. 74 СК, яка не тільки встановлює правовий режим майна чоловіка та жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, а й дозволяє змінити його за письмовим договором між ними.

Спільна власність може бути частковою або сумісною. Критерієм відмежування є визначеність часток, від часткової спільна сумісна власність відрізняється тим, що частки співвласників заздалегідь не визначені. ЦК визначає, що загальним правилом спільної власності є спільна часткова власність, спільна сумісна власність виникає лише у передбачених законом випадках, що підкреслюється законодавчо закріпленою презумпцією спільної часткової власності (ч. 4 ст. 355 ЦК). Однак якщо спільна сумісна власність все ж таки виникла, вона за певних обставин може трансформуватись у спільну часткову і саме в цих «прикордонних» ситуаціях трансформації на практиці і виникають проблеми функціонування спільної власності. Найбільш поширеним випадком виникнення спільної сумісної власності є безумовно, спільна власність подружжя. Відповідно до ст. 60 СК України, що відповідає ч. 3 ст. 368 ЦК, майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності. Підґрунтям цієї норми є світоглядне судження розробників СК, на думку яких, спільна сумісна власність подружжя є матеріальною передумовою міцності шлюбу, здійснення подружжям різних соціальних функцій, зокрема народження і виховання дитини¹. Можна по-різному ставитись до цієї позиції, однак слід відмітити дві обставини досить важливого характеру. По-перше, правило про спільну сумісну власність подружжя піднесене в СК майже до абсолюту, що не можна визнати природним і таким, що відповідає сучасним реаліям життя. По-друге, модель регулювання відносин спільної сумісної власності подружжя не можна визнати досконалою. Це проглядається і на етапі здійснення подружжям спільної власності при придбанні і відчуженні майна, і на етапі перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову, і у випадках припинення спільної власності. Торкнемося питання щодо перетворення спільної сумісної власності подружжя у часткову.

Можливість подружжя «перереформувати» відносини спільної сумісної власності подружжя у спільну часткову визнавалася і за радянських часів. Однак оскільки договірні відносини між подружжям не отримували

¹ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К., 2003. – С. 134.

ли схвального ставлення з боку держави, існував механізм одержання свідоцтва про право власності на частку спільного майна подружжя. Законодавство про державний нотаріат Української РСР передбачало видачу державними нотаріальними конторами свідоцтва про право власності на частку спільного майна за життя подружжя на підставі їх спільної заяви. Причому єдиного розуміння наслідків видачі такого свідоцтва не існувало і в той час, хоча скаржитись на відсутність єдиної нотаріальної практики підстав не було. На думку одних дослідників, при видачі свідоцтва нотаріус «по сути дела удостоверяет соглашение супругов о разделе общего имущества»¹. У той же час Міністерство юстиції СРСР застерігало, що свідоцтво про право власності видається на частку в майні, на конкретне майно свідоцтво не може бути видане. Тому якщо подружжя бажають закріпити за кожним з них конкретне майно, їм необхідно замість одержання свідоцтва укласти договір про розподіл спільного майна². Тобто Мін'юст СРСР хоча і не зовсім послідовно, але проводив розмежування між визначенням часток у спільному майні і його розподілом у натурі. За допомогою свідоцтва про право власності на частку спільного майна здійснювалося визначення часток подружжя у спільному майні, тобто перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову, а договір про розподіл спільного майна припиняв спільну власність між подружжям, визначаючи, яке конкретно майно кому з подружжя переходить. Особливістю спільної сумісної власності є те, що вона не має часток. Поки подружжя проживають спільно, ведуть спільне господарство, між ними не встановлено домовленості про інше, їх майно являє собою єдиний неподільний комплекс речей, грошей, цінних паперів, майнових прав і обов'язків³. На підставі наведеної особливості спільної сумісної власності її поділ можливий тільки після попереднього визначення частки кожного з подружжя у праві на спільне майно⁴. І «перестрибнути» стадію визначення частки кожного з подружжя у спільному майні неможливо. Тому Мін'юсту СРСР доцільно було б рекомендувати укладати договір про розподіл спільного майна не замість отримання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні, а після його отримання. На жаль, допущена помилка настільки вплинула на нотаріальну практику, що на-

¹ Нотариат в СССР / отв. ред. А. Ф. Клейнман. – М., 1960. – С. 97.

² О порядке выдачи свидетельств о праве собственности на долю в общем имуществе супругов: Метод. письмо Мин-ва юстиции СССР от 30 сентяб. 1980 г. // Государственный нотариат : сб. нормат. актов. – М., 1989. – С. 236.

³ Жилинкова И. В. Право собственности супругов / И. В. Жилинкова. – Харьков, 1999. – С. 129.

⁴ Семейное право : учебник / под ред. П. В. Крашенинникова. – М., 2007. – С. 94.

віть зараз виникає потреба у з'ясуванні відмінностей між визначенням часток у праві спільної власності і розподілом у натурі. Та й сам законодавець часто такої різниці не відчуває, досить порівняти, наприклад, ч. 2 ст. 64 СК, ч. 1 ст. 1278 ЦК та інші норми, в яких допущено термінологічні неточності.

Звичайно, визначення частки у спільному майні і поділ спільного майна подружжя можуть бути поєднані в одному документі — договорі між ними, однак все одно і тут слід дотримуватися вимоги стабільності — спочатку визначити частки кожного з подружжя, а потім здійснювати поділ майна в натурі.

За сучасних реалій визначення частки кожного з подружжя у спільному майні за допомогою видачі нотаріусом свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя є певним анахронізмом, для майнових відносин подружжя визначення часток у спільному майні і подальший поділ спільного майна за відсутності між подружжям спору здійснюється у договірній формі. Така тенденція спостерігається у законодавстві. Так, Законом України від 1 жовтня 2008 р. «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, набутому ним за час шлюбу, виключена з переліку нотаріальних дій, а наказом Міністерства юстиції України від 22 січня 2009 р. № 86/5 свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя виключені з Переліку правостановлювальних документів, на підставі яких проводиться реєстрація прав власності на об'єкти нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. № 7/5. Таким чином, можливість перетворення спільної сумісної власності подружжя у спільну часткову за допомогою видачі за спільною заявою подружжя свідоцтва на частку в спільному майні відходить у минуле, що повинні враховувати нотаріуси¹.

¹ Та обставина, що згадування про можливість видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя залишилась у ст. 70 Закону України «Про нотаріат», не дає підстав давати позитивну відповідь на питання про можливість видачі такого свідоцтва нотаріусом у наш час. Помилка законодавця не може бути зведена до рівня загального правила хоча б із тієї причини, що ст. 70 Закону «Про нотаріат» не ґрунтується на жодній нормі матеріального права, оскільки ні в ЦК, ні в СК як кодифікованих актах, які регулюють майнові відносини подружжя, подібних норм не міститься. Тлумачити ст. 70 Закону так, що в ній міститься і відповідна норма матеріального права, і нотаріальна дія, не передбачена загальним переліком (ст. 34 Закону), означає не тільки ігнорувати загальні засади Цивільного і Сімейного кодексів, а й отожднювати норми матеріального і процесуального права, що, звичайно, є помилкою.

Потреба відокремлення «подружньої» частки і спадкового майна може виникнути у разі смерті одного з подружжя. Частка у спільній сумісній власності того з подружжя, хто помер, включається до складу спадщини і спадкується на загальних підставах (ст. 1226 ЦК). Аналіз цієї норми свідчить про певну складність її розуміння. По-перше, як вже зазначалося, ключовою ознакою спільної сумісної власності є відсутність часток, а тут законодавець говорить про частку у спільній сумісній власності. Що це — термінологічна помилка, яких чимало у вітчизняному законодавстві, чи принципова позиція? Якщо врахувати, що законодавець неодноразово згадує про частку у спільній сумісній власності (статті 370, 371, 372 ЦК, статті 64, 70 СК та ін.), навряд чи можна говорити про поодинокі помилки, ми стикаємось із свідомим рішенням законодавця. Тоді виникає питання про необхідність пояснення того, що викладено в нормі. У цивілістичній науці ставлення до існування поняття «частки у спільній сумісній власності» різне. Існує думка, що та обставина, що частка у спільній власності не визначена, тобто не з'ясовано її розмір, не говорить, що її взагалі не існує¹. Інший автор вказує, що у спільній частковій власності частки кожного з учасників, як правило, визначені заздалегідь, тоді як при спільній сумісній власності частки визначаються лише при виділі або поділі спільного майна. Аналіз відповідних норм ЦК України свідчить, що законодавець все ж таки припускає існування часток у спільній сумісній власності у латентному, прихованому стані. Доти, поки відносини між співвласниками є стабільними, частки перебувають у такому стані, однак, як тільки стабільність порушено, співвласники мають можливість або необхідність визначити свої частки, що призводить до перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову². На думку законодавця, погроза стабільності відносинам учасників виникає у трьох випадках:

- 1) при виділі частки з майна, що є у спільній сумісній власності (ст. 370 ЦК);
- 2) при зверненні стягнення на частку (ст. 371 ЦК);
- 3) при поділі майна (ст. 372).

У наведених випадках частка у спільній сумісній власності з латентного стану набуває конкретизованого вигляду, а при поділі та

¹ Мисник Н. Н. Правовая природа общей собственности / Н. Н. Мисник // Правоведение. – 1993. – № 1. – С. 24.

² Право собственности: актуальные проблемы / отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров. – М., 2008. – С. 599.

виділі законодавець навіть пропонує варіант визначення розміру частки, встановлюючи презумпцію рівності часток співвласників у праві спільної сумісної власності. І тут виникає запитання: чи може бути перелік випадків доповнено іншими ситуаціями, коли виникає загроза стабільності відносин спільної сумісної власності? Уявляється, що відповідь має бути позитивною. Враховуючи особисто-довірчий характер відносин спільної сумісної власності, у випадку, коли один з учасників вибуває з кола співвласників, зокрема у зв'язку із смертю, його місце можуть пізніше зайняти інші особи, стабільність відносин між співвласниками порушується, виникає необхідність конкретизувати частки кожного із співвласників шляхом їх визначення¹. Договірний порядок виключається, оскільки одного із співвласників немає в живих, замінити його волевиявлення інші особи не можуть. Рятівним є застосування у розширювальному розумінні припущення про рівність часток у спільній сумісній власності при виділі та поділі (статті 370, 372 ЦК), яке у разі смерті одного із співвласників набуває сили неспростовної презумпції. Таким чином, смерть одного з учасників спільної сумісної власності є тим юридичним фактом, який, порушуючи стабільність відносин спільної власності, призводить до «переформатування» спільної сумісної власності у спільну часткову власність у рівних частках.

Законодавець визначив можливість спадкування частки у спільній сумісній власності на загальних підставах, тобто на однакових засадах поряд з іншими об'єктами, що включаються до складу спадщини. Це означає, що частка спадкодавця у спільній сумісній власності включається до складу спадщини, водночас ця норма не дозволяє стверджувати, що частка померлого автоматично переходить до інших співвласників, а його спадкоємцям виплачується її вартість. У такому разі довелось б говорити не про спадкування частки, а про спадкування вартості частки.

Запропоноване нами бачення не виключає альтернативного розуміння положень ч. 1 ст. 1226 ЦК. У разі смерті одного із співвласників його частка у незмінному вигляді і «прихованому» стані переходить до спадкоємців, які стають учасниками спільної сумісної власності. Проти цього підходу може бути висунуто декілька заперечень.

¹ Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 20 «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» частка учасника спільної сумісної власності визначається не тільки при поділі майна, виділі частки зі спільного майна, зверненні стягнення на майно учасника спільної власності за його боргами, а й у разі відкриття після нього спадщини.

По-перше, спільна сумісна власність, на відміну від спільної часткової, може виникати лише у випадках, передбачених законом або договором. Причому ні ЦК, ні інші законодавчі акти не передбачають такої підстави її виникнення, як спадкування частки у спільній сумісній власності.

По-друге, необхідно враховувати особисто-довірчий характер відносин спільної сумісної власності, а тому включення замість померлого до кола співвласників спадкоємця або ж навіть декількох спадкоємців потребуватиме згоди інших учасників спільної сумісної власності, що не узгоджується з буквальним змістом цієї норми, яка визначає можливість спадкування частки у спільній сумісній власності на загальних підставах, а не зі згоди інших учасників.

І по-третє, включення до кола учасників спільної сумісної власності декількох спадкоємців померлого призведе до зменшення розміру частки інших співвласників при виділі і поділі, коли буде застосовано презумпцію рівності часток, а кількість учасників спільної сумісної власності збільшиться.

Отже, такий варіант є неприйнятним, оскільки при цьому спадкування підмінюється прийняттям спадкоємців до кола учасників спільної сумісної власності.

Яке розуміння норма ч. 1 ст. 1226 ЦК знайшла у нормативних актах з питань нотаріальної діяльності і правозастосовній практиці?

У пункті 224 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України міститься досить суперечливе положення, що нотаріус може видати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом після смерті одного з учасників спільної сумісної власності лише після виділення (визначення) частки померлого у спільно-му майні.

По-перше, таке положення Інструкції не узгоджується з вимогами ЦК, який спеціально застерігає, що спадкування частки у спільній сумісній власності, незалежно від того, чи є її учасниками подружжя або інші особи, здійснюється на загальних підставах, тобто ніяких додаткових дій не потребує.

По-друге, незрозуміло, який зміст вкладався розробниками Інструкції у терміни «виділення» і «визначення». Якщо виділення отожднюється з виділом у натурі, то слід зауважити, що виділ взагалі призводить до припинення спільної власності. Можливо, в Інструкції поняття «виділення» має якесь інше розуміння, відмінне від терміно-

логії ЦК, тоді його слід було б роз'яснити. Якщо ж йдеться тільки про визначення частки спадкодавця у спільній сумісній власності, то з яких підстав відступати від презумпції рівності часток у праві спільної власності, в силу якої частки кожного із співвласників є рівними, якщо інше не було встановлено договором між ними? Причому, якщо за життя співвласників ця презумпція може бути спростована договором між ними або рішенням суду, то після смерті одного зі співвласників вона стає неспростовною. Не випадково, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування» зазначається, що частка померлого співвласника не може бути змінена за рішенням суду, а для оформлення права на спадщину закон не вимагає рішення суду про визначення частки спадкодавця. Позиція Верховного Суду України, що за відсутності домовленості між співвласниками або рішення суду частка померлого становить половину спільного майна і без судового рішення про визначення частки спадкодавця, підтримується в науковій літературі, зокрема схвальне ставлення висловила З. В. Ромовська¹.

Виходячи з викладеного, існування п. 224 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України втрачає будь-який сенс і має бути виключена. На жаль, ця помилка існує і в деяких інших документах Міністерства юстиції України. Так, у Методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, схвалених рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29 січня 2009 р., вказано, що не видаються свідоцтва про право на спадщину на земельну ділянку, яка належала спадкодавцеві на праві спільної сумісної власності, оскільки нотаріус може видати свідоцтво про право на спадщину після смерті одного з учасників спільної сумісної власності лише після виділення (визначення) частки спадкодавця у спільному майні. У цих випадках питання щодо оформлення спадкових прав вирішуються спадкоємцями в судовому порядку. Як бачимо, незважаючи на очевидність допущеної в Інструкції помилки, Мін'юст наполягає на її застосуванні, відтворивши положення Інструкції тепер уже в Методичних рекомендаціях. Втім науковці звертали увагу, що юри-

¹ Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська – К., 2009. – С. 51–52.

дично некоректно прив'язувати оформлення спадкових прав із виділом або з визначенням часток у майні, адже спадкоємці не ставлять питання про визначення їм часток у майні, а лише про оформлення прав на це майно¹.

Нотаріальна практика у більшості випадків все ж таки тяжіє до необхідності при оформленні спадкових прав визначати частку спадкодавця у спільній сумісній власності в судовому порядку, тобто розуміння, сприйняття в повній мірі вимог ч. 1 ст. 1226 ЦК ще не сталося. Більше того, в окремих випадках, вдаючись у крайнощі, взагалі вимагається подання рішення суду про визначення часток померлого у спільній сумісній власності. Причому, незважаючи на очевидну абсурдність ситуації, така судова і нотаріальна практика має місце і після прийняття Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування», відповідні положення якої наводились вище. Так, А. після смерті матері та батька звернувся до державної нотаріальної контори за оформленням спадкових прав на квартиру, яка належала йому, батьку і матері на праві спільної сумісної власності. 23 липня 2008 р. він одержав постанову нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом на частки квартири після померлих матері та батька, оскільки не визначені частки померлих у спільному сумісному майні. Постанова мотивована посиланням на п. 224 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Спадкоємець звернувся до суду з вимогою визнати за померлими та за ним по 1/3 частки у спільному майні. Рішенням Інгулецького районного суду м. Кривого Рога Дніпропетровської області від 4 серпня 2008 р. позов задоволено, суд вирішив визначити за померлими та за позивачем по 1/3 частці в спільному сумісному майні — квартирі². Причому наведене рішення не поодиноке. Що можна зазначити з цього приводу? Навіть рятівного «задовільно» на іспиті з цивільного права автори і рішення, і постанови не заслуговують. Щоправда, іноді практичні працівники відкривають для себе ст. 25 ЦК і з'ясовують, що оскільки здатність мати

¹ Спасибо-Фатеева І. В. Науково-правовий висновок щодо оформлення права на спадщину у разі спадкування приватизованої квартири, що знаходиться у спільній сумісній власності / І. В. Спасибо-Фатеева // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2007. – № 6. – С. 67–68.

² Рішення Інгулецького районного суду від 4 серпня 2008 р. Справа № 2-1857/08 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

цивільні права і обов'язки припиняється у момент смерті фізичної особи, після цього моменту у фізичної особи будь-які права та обов'язки виникати не можуть.

Так, рішення Іршавського районного суду Закарпатської області визнано за Ш. право власності на його частку у спільній сумісній власності подружжя на 1/2 частину домоволодіння. Зазначене рішення Апеляційний суд Закарпатської області скасував, оскільки на порушення вимог ст. 25 ЦК України визнано право власності за Ш., правоздатність якого припинилася 5 січня 2006 р., тобто у момент смерті¹.

Трапляються випадки, коли суди відмовляють у задоволенні позовів про визначення частки у спільній сумісній власності як померлого, так і того з подружжя, хто залишився в живих, у зв'язку з відсутністю спору або ж у зв'язку з тим, що права позивача відповідачем не порушені. Мають місце випадки, коли суд, задовольняючи позов, припиняв право спільної сумісної власності, визнавав право спільної часткової власності в рівних частках (по 1/2) за померлим та за позивачем і одночасно визнавав за позивачем, тобто тим з подружжя, хто пережив, право власності на частку померлого в порядку спадкування². Безумовно, останній підхід характеризується більш високим рівнем юридичної грамотності, однак, по суті, він все одно являє собою судову лазівку, але не вирішення проблеми.

Від практики визнання частки у спільному майні за померлими слід відмовлятися, так само як і від визначення їх частки після смерті. Оскільки зі смертю фізичної особи її правоздатність (ч. 4 ст. 25 ЦК) і право власності (п. 11 ч. 1 ст. 346 ЦК) припиняються, за померлим право власності ні визначене, ні зареєстроване бути не може. Тому відмова нотаріальних контор в оформленні спадкових прав є безпідставною, а рішення судів незаконними. Причому навіть з логічної точки зору позиція нотаріусів не витримує критики, оскільки, «відправляючи» спадкоємців до суду, вони все одно отримують той самий результат, що був би і без судового рішення — суд лише підтвердить рівність часток співвласників у спільній власності, що і так випливає із положень ЦК. Однак, чи належить підтвердження права за відсут-

¹ Рішення Апеляційного суду Закарпатської області від 12 грудня 2006 р. Справа № 22-1632/06 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

² Рішення Енергодарського міського суду Запорізької області від 4 лютого 2009 р. Справа № 2-260/2009 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

ності спору до компетенції судових органів? Звичайно, ні. Тим більше у згаданому нами п. 224 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України попри всю суперечливість його змісту нічого не говориться про визначення частки у спільній сумісній власності виключно судом. Судовий порядок може мати місце лише за наявності спору між учасниками.

Питання оформлення спадкових прав на спільне майно частково може бути вирішене за допомогою видачі нотаріусом свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя у разі смерті одного з них. Функціонально видачею свідоцтва здійснюється відокремлення **подружньої частки і спадкового майна**. Відповідно до ст. 71 Закону «Про нотаріат» у разі смерті одного з подружжя за заявою другого з подружжя нотаріусом видається свідоцтво про право власності на частку у спільному майні. При цьому закон визначає, що свідоцтво видається на половину спільного майна, чим підтверджується правило про незмінність розміру часток після смерті одного із співвласників.

Свідоцтво видається нотаріусом за наявності таких умов:

1) смерть одного з подружжя, за життя обох свідоцтво не видається;

2) свідоцтво видається на частку у спільному майні, незалежно від того, перебували подружжя на час смерті у зареєстрованому шлюбі чи розірвали його раніше. Оскільки розірвання шлюбу не припиняє правового режиму спільної сумісної власності, цей факт вирішального значення не має. Однак нотаріусу необхідно перевірити, що майно, на яке видається свідоцтво, виходячи з термінів його придбання (набуття), було набуто подружжям під час перебування у шлюбі;

3) свідоцтва видається на ім'я того з подружжя, хто пережив, хоча закон допускає на підставі письмової заяви спадкоємців, які прийняли спадщину, за згодою другого з подружжя, що є живим, визначення у свідоцтві про право власності і частки померлого у спільному майні;

4) свідоцтво видається нотаріусом за місцем відкриття спадщини, однак видача свідоцтва не пов'язується із спадковими відносинами, тому воно може бути видане і до спливу строку, передбаченого законом для прийняття спадщини. Крім того, видача свідоцтва не пов'язується з тією обставиною, чи належить другий із подружжя до кола спадкоємців. Закон не визначає і граничних строків отримання другим із подружжя свідоцтва на частку у спільному майні.

Свідоцтво про право власності є правовстановлювальним документом (п. 2 Переліку правовстановлювальних документів, на підставі яких проводиться реєстрація прав власності на об'єкти нерухомого майна), на підставі якого реєструється право власності за другим із подружжя.

Таким чином, видача зазначеного свідоцтва призводить до визначення частки того з подружжя, хто пережив, у спільному майні, з тим, щоб відділити її від частки померлого, яка включається до складу спадщини.

Слід назвати і певні проблеми, пов'язані з функціонуванням механізму видачі свідоцтва.

По-перше, на підставі прямої вказівки закону свідоцтво стосується тільки подружжя, яке перебувало у зареєстрованому шлюбі, і не поширюється на чоловіка і жінку, які проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу (ст. 74 СК), інші передбачені законодавством випадки виникнення спільної сумісної власності.

По-друге, свідоцтво видається на ім'я того з подружжя, хто пережив, однак, як бути, коли немає в живих обох з подружжя, наприклад, вони померли одночасно (зокрема мають місце випадки, передбачені ч. 3 і ч. 4 ст. 1220 ЦК). Інші особи, включаючи спадкоємців, вимагати видачі такого свідоцтва не вправі.

По-третє, Міністерство юстиції України запровадило зразкову форму Свідоцтва про право власності у спільному майні подружжя на частку того з подружжя, хто пережив (форма № 15 додатку № 7 до Правил ведення нотаріального діловодства). Зазначена форма не є досконалою, так, у ній не передбачається визначення частки померлого, хоча така можливість міститься у ч. 2 ст. 71 Закону України «Про нотаріат». Крім того, вимагається зазначення у свідоцтві відомостей про видачу свідоцтва про право на спадщину на 1/2 частку майна, однак на момент видачі свідоцтва про право власності свідоцтво про право на спадщину може бути ще не видане.

По-четверте, зазвичай за отриманням свідоцтва звертається той із подружжя, на ім'я якого не був виданий відповідний правовстановлювальний документ. Однак, як бути тому з подружжя, на ім'я якого був виданий відповідний правовстановлювальний документ, майно набуто під час шлюбу, тобто є спільною сумісною власністю, а другий з подружжя помер. Враховуючи типовість ситуації, можемо запропонувати нотаріусам, за відсутності інших спадкоємців, видавати тому

з подружжя, хто пережив, свідоцтво про право на спадщину, визначивши його частку як $\frac{1}{2}$, виходячи із засад рівності.

У Методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, виходячи із свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, пропонується такий варіант виходу з цієї ситуації. Той із подружжя, хто є живим, має право подати заяву про те, що він не претендує на одержання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя, оскільки майно є особистою приватною власністю спадкодавця. Однак такий варіант не може застосовуватись до випадків, коли правостановлювальний документ на майно, виданий на ім'я подружжя, який є в живих, або ж з його змісту однозначно вбачається, що набуте майно є спільною сумісною власністю подружжя¹. Наприклад, один із подружжя надавав другому згоду на його придбання відповідно до вимог ст. 65 СК. Крім того, у такій заяві по суті йдеться про обмеження можливості отримати свідоцтво, що прирівнюється до обмеження цивільної правоздатності і є неприпустимим. По суті така заява вирішує питання про правовий режим майна подружжя після смерті одного з них, хоча такі питання за життя вирішуються договором. Уявляється, що сфера застосування механізму, запропонованого у Методичних рекомендаціях, повинна бути вкрай обмеженою.

¹ Тим більше ЦК (ч. 3 ст. 368) передбачає можливість спростування презумпції спільної сумісної власності подружжя договором або ж законом, втім ніяк не заявою одного з подружжя.